

### מידותיה של אזרחות טובה בחברה הוגנת ומתוקנת

נתבקשתי לשוחח עימכם על "מידותיה של אזרחות טובה בחברה הוגנת ומתוקנת". המשימה לשוחח ברצינות ובעמקות על נושא זה נדמית בעיניי לצליחת האוקיינוס ב-30 דקות. מי הוא זה ואיזה הוא שיעשה זאת? שהרי בתחילה עלינו להניח תשתית של חברה הוגנת ומתוקנת ורק לאחר נוכל מכן לבנות על אותה תשתית מידותיה של אזרחות טובה. אנסה בכל זאת כמיטבי. אזרחות טובה היא מידה של אזרח טוב. והתשובה לשאלה אם פלוני הוא אזרח טוב או אם אין הוא אזרח טוב נבנית, בראש ובראשונה, על התנהגותו של אדם, על יחסיו לזולת ולחברה בכללה, ובמקורה היא מעין בליל של גנטיקה ושל חינוך בשיעורים שניתן להתווכח עליהם בין גנטיקה לבין חינוך. והנה, אני, אין אני לא איש גנטיקה ולא איש חינוך. גם אינני איש מדע המדינה ואינני פילוסוף, לא פילוסוף של המשפט ולא בכלל. אני איש משפט – שופט – אדם שעל אפו רוכבים משקפי משפט ומבעד למשקפיים אלה אני משקיף על העולם. ואולם המשפט מהווה אך גזרה צרה, צרה מאוד, של מכלול חיי האדם. ובחינת העולם דרך משקפי המשפט בלבד תצייר לנו אך תמונה חלקית אולי אפילו תמונה מעוותת. למזלי רוכבים המשקפיים לא על שורש האף אלא על אמצעו של האף ואני יכול לבחון את העולם גם מעל למשקפיי. וכך אני בוחן את העולם, גם כאיש-משפט גם כאיש מן היישוב, כאדם החי בארץ הזו. כאדם הרואה את אשר סביבו כאן ועכשיו.

כאדם שאינו אופטימי על-פי אופיו וטבעו – והאדם הזה הוא אני – אני מתבונן סביבי וקשה לי. אולי אני טועה, אבל דומה עליי שהחברה בישראל הגיעה לדרגה שלא הייתה בה בעבר. הנה היא הממשלה היוצאת ושרים בה. הנה היא הכנסת היוצאת וחברי הכנסת בה. אלה מנהיגי ישראל אלה מורי הדרך. מקצתם נחקרים במשטרה, מקצתם עומדים לדין, מקצתם הורשעו בדין. ואני עומד ושואל: האלה כוהניך ישראל? האלה נביאיך ישראל? האלה מנהיגיך ישראל? האם על אלה ייאמר חברה הגונה ומתוקנת? האם על אלה ייאמר אזרחות טובה? בוקה ומבוקה ומבולקה. וכך בחברה בישראל בכללה. כל קורא עיתונים, כל שומע, כל רואה ידע ויבין. סכינאות שפשתה בנו. בעלים קנאים שרוצחים את נשותיהם. חברות פשיעה הלוחמות זז-זזו במקומות ציבוריים ומפילות חללים אנשים תמים. אנו שומעים וקוראים על התנהגות ישראלים כלפי עובדים זרים והבושה תכסה את פנינו. אנו קוראים על יחסה של החברה לאתיופים, על התנשאות ועל שחצנות ועל הפליה בוטה. אנו שומעים וקוראים על מאות אלפי אנשים שאינם יכולים להינשא בישראל. על מאות אלפים אנשים שחיים מתחת לקו העוני ובהם רבבות-רבבות של ילדים. אנו ערים לצעירים שמאסו ברבנות ומטעם זה בלבד חיים הם בלא להינשא או נישאים בטקסי נישואין פרטיים או בחו"ל. אנו שומעים על אכזריות של נוער ומבוגרים לחיות חסרות-ישע. לחמורים, לסוסים, לכלבים, לחתולים. על הימורים במלחמות כלבים אכזריות. על עינוי אווזים ועינוגו בכבד אווז. על אנשים שנוטשים כלבים וחתולים לרחוב בעת שהם נוסעים לחו"ל. על הלבנות הון מאסיביות. על מעשי אונס ברוטאליים של נשים, של קטינות, של ילדות. על סחר בנשים: סחר הקרוי סחר בבשר לבן. על סחר בסמים והתמכרויות של קטינים לסמים.

\* השופט מישאל חשין שימש עד לא מכבר כמשנה לנשיא בית המשפט העליון.

על מחדלה של המשטרה לטפל בעבירות של שיגרה: בגניבות, בפריצות ובעוד כיוצא באלו עבירות קלות, כביכול. על סגירת תיקים מאסיבית מאין עניין לציבור, כביכול.

נוכח כל אלה, אין פלא שאנו עדים למשפטיזציה של חיינו. המשפט הפך להיותו ראי החברה. כמו המשפט בו עיקר, בו תחילה, בו המשך, בו סוף. כך בא המשפט תחת הערכים. וככל שהמשפט גובר והולך, כן מצטמקים הערכים והולכים עוד ועוד. והתרבות, תרבות העם, מאבדת את מקומה הראוי לה כתוכן לחיים. נזכור שיש דברים גם מחוץ למשפט. יש תרבות שלטון ויש תרבות של עם. אלא שאם יש פריעת סדר נוצר חלל והמשפט ממלא את החלל. אם איש מדינה אינו יודע היכן לעצור בהתנהגותו, המשפט יתערב. אכן, דומה כי יש צידוק אובייקטיבי לתופעה לא בריאה זו של המשפטיזציה של חיינו. נוכח ההתפוררות המשפט הוא המחזיק את החברה. שכן אם עדים אנו למקרה בודד של עיוות יכולים היינו לומר רוח שטות נכנסה בו באדם ועשה מעשה רע שעשה. אלא שהמקרים חוזרים ונשנים, חוזרים ובאים, עד שהופכים הם לתופעה, שמה נאמר: לתופעות חולניות בכל מגזרי החיים. מעין צונאמי של מגפות העובר עלינו. ואני רוצה לזעוק: הצילו! אכן, אחת הסיבות העיקריות למשפטיזציה של החברה הוא בהיעדר תרבות של חברה ושל שלטון מעבר למשפט. ובהיווצר חלל ריק בתרבות השלטון יכול המשפט להיכנס או שלא להיכנס למלא את החלל. וטוב שנכנס - שכן החלופה - החלופה הרעה - היא: איש הישר בעיניו יעשה. איש לאהליך ישראל. אם תרצו: על כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן.

רצינו להיות ככל העמים, ככל הגויים. אבל בהיותנו יהודים אנו מצטיינים בכל מעשינו, גם באותן תופעות שליליות ומחליאות בחברה. וכך עומדים להם מאות ואלפים לפני חג הפסח, ובפנים מבושות מבקשים הם מעט אורז, מעט תפוחי־אדמה לחג. ואתה עומד ושואל עצמך בתמיהה: לאן נעלמה ההגיונות וההוגנות? לאן נעלמה הסולידריות? החמלה? האנושיות? לאן נעלמה המצווה של לא תעמוד על דם רעך? ותחת כל אלה חוגגת הצביעות בראש חוצות. נוכח כל אלה קשה לדבר על מידותיה של אזרחות טובה בחברה הוגנת ומתוקנת. הדיבור יהיה כרוח השורקת.

לא עת דברים היא העת הזו. עת לעשות היא העת הזו. ויש לבחון דברים מבראשית. לא כל התופעות השליליות בחברתנו - והן רבות, רבות מספור - נעשו אותו חומר. יש להבדיל ביניהן. יש תופעות שהמשפט יכול וחייב לטפל בהן. יש תופעות שהחברה כחברת תרבות צריכה לטפל בהן. ולא הרי אלו כהרי אלו. וכמאמר מיכה הנביא, מאמר מן הנפלאים שבכל הזמנים: "הגיד לך אדם מה־טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך" (מיכה, ו', ח').

בראש ובראשונה - **עשות משפט**. משפט הוא המינימום הנדרש לקיומה של חברה תקינה. משפט במובנו המצומצם של המושג. אותם סטנדרטים מינימליים לקיומה של חברה. ומהו משפט בהקשר זה? משפט הוא קובץ של איסורים. מצוות לא תעשה. לא תרצח. לא תגנוב. לא תענה ברעך עד שקר. לא תמעל. לא תבגוד באמון. לא תפר אמונים. כמובן שבאיסורים אלה נחבאים ערכים חיוביים: קדושת החיים, שמירת הקניין. יושר. יושרה. אבל אלה הם ערכי־היסוד שהמשפט מגן עליהם על דרך השלילה. יש אך מעט חובות חיוביות, חובות עשה: לשלם מיסים, לשרת בצבא, לחנך ילדים, לשמור על חוסים ועוד.

"דַעֲלֶךְ סְנִי לַחֲבֵרְךָ לֹא תַעֲבִיד": כל ששנוא עליך לא תעשה לחברך. זו כל התורה כולה כדברו של הילל. דבר חכמים זה הוא כל התורה כולה וממילא כלול בו המשפט במובנו המצומצם. והנה, כהיום הזה, המשימה הראשונה המוטלת עלינו כחברה היא משימת הבלימה. בלימת הצונאמי האומר לשטוף ולגרוף את כולנו. כקרב הבלימה במלחמת יום הכיפורים. בראש ובראשונה יש לבלום את האויב. ונשק הבלימה הוא נשק המשפט. זה הערך הראשון במעלה. [שכן רק לאחר הבלימה ניתן לפתוח בהתקפה, בתיקון המידות, בבנינה של חברה ראויה]. שלא כאחרים, דעתי

היא שהמשפט אמור לשמש כמינימום ההכרחי לקיומה של חברה מתוקנת: משפט, סדר, משטר. גם בחבורת עלי בבא וארבעים השודדים היה משטר פנימי. לא ניתן לשאת מצב של איש הישר בעיניו יעשה.

נותני הטון הם פרנסי הקהל. זו הממשלה. אלה השרים, זו הכנסת. אלה המעסיקים הגדולים. הם האמורים לכוון את חיינו והם מקרינים מלמעלה ומעשיהם ודבריהם מחלחלים כלפי מטה, אל העם אל הבוחרים. מנהיגות טובה, ראויה, ישרה, בעלת יושרה ובעלת מידות טובות יוצרת גם חברה הוגנת ומתוקנת. אנחנו, העם, תולים מבטנו במבטה ובהתנהלותה של המנהיגות, וממנה נבקש ללמוד.

המנהיגים מחזיקים בשלטון ובמנהיגות בנאמנות עבור הקהל. נאמני הציבור הם. ומה נאמן אין לו משל עצמו ולא כלום, כן היא רשות הציבור שאין לה משל עצמה ולא כלום. כל שיש להם, למנהיגים, הוא משל העם. הם נבחרו להחזיק בנכסי הציבור, בכוח ובשררה, על ידי העם, בשם העם ועבור העם. והנה נתקלים אנו בתופעה הקשה של פרנסי ציבור העושים בסמכותם ובשררה שהם מחזיקים בה כמו הייתה זו אחוותם

הפרטית, כמו הייתה זו לטיפונדיה שקיבלו במתנה מהוריהם או ממפלגתם. כמו ניתן שלטון וכוח בידיהם כדי להמשיך ולהחזיק בשלטון ובכוח. במקורותינו נאמר כי "אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו", והטעם הניתן לכך: "שאם תזוח דעתו עליו – אומרין לו חזור לאחוריד" (בבלי יומא כב, ע"ב). והנה מקצת מן המחליטים החליטו לקיים מצווה זו במלואה ובחרו בפרנסי ציבור מעין-אלה. וכך יש להתחיל. אנו חייבים שיהיו לנו פרנסי ציבור ישרים ונקיי כפיים; וכנאמר: "מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קודשו: נקי כפים ובר לבב". בהיעדר מנהיגים ישרים, מנהיגים המקנים והמשרים יושר ויושרה, מנהיגים היודעים כי שררה ושלטון שהם מחזיקים בהם, משל הציבור הם – אין תוחלת לה לחברה. זכרו את בן-גוריון. זכרו את שרת, את אשכול, את בגין את אנשי הדור ההוא. על כולם הייתה לנו ביקורת, אך מעולם לא האשימו אותם בהיעדר יושר או יושרה, בניצול מעמדם לטובתם האישית. וזאת חרף ה"לא תחסום שור בדישו" של אשכול. אכן, בהיעדר מנהיגים של יושר ויושרה ייפרע עם ותאבד ממלכה. וכפי שנאמר במקום אחד (בבג"ץ 103/96 עו"ד פנחס כהן נ' היועץ המשפטי למתשלה, פ"ד נ4) (326, 309):

נבחר הציבור הינו שליח הציבור, וכאותו שליח ציבור האומר להיות פה לקהל ומציג עצמו כעני ממעש, נרעש ונפחד, כן הוא נבחר הציבור: משלו אין לו ולא כלום וכל אשר ברשותו ובהחזקתו – משל הקהל והקהילה הוא. הגינות, יושר לבב וטוהר המידות הינם סימני היכר מובהקים שניתן בנבחר ציבור ראוי-לשמו, ותכונות נפש אלו הן עמוד האש ועמוד הענן שיוליכו את נבחר הציבור הדרך. רק כך יוכל פרנס לנהג כראוי קהילה שבחרה בו לנהגה, ורק כך יזכה נבחר הציבור באמון הקהל. וכולנו ידענו כי באין אמון של הקהילה במנהיגיה, ייפרע עם ותאבד ממלכה. וככל שנעלה במעלה המנהיגות נתבע ממנהיגי הקהילה ביתר כי יקרנו יושר ואמת.

עד כאן הקרב הראשון, קרב הבלימה. ואולם זו רק ההתחלה. בצד המשפט, ובחלקו נושק במשפט, ניצבת עומדת לה **תרבות ההתנהגות החברתית**. תרבות זו היא חלק מן התרבות הכללית. אין היא משפט. אבל בחלקה הקרוב למשפט היא מושפעת גם מרוחו של המשפט. כמקום שפך הנחל אל הים. מי הנחל נשפכים אל הים אבל מי הים – גם הם באים אל השפך. תרבות ההתנהגות החברתית היא התרבות של "לא ייעשה כן במקומנו". תרבות – "it isn't done". משנמצא לו ליעקב שלבן הונה אותו וכי נתן לו את לאה תחת רחל, זעם זעם רב "ויאמר אל-לבן מה זאת עשית לי הלא ברחל עמך ולמה דימיתני." (בראשית כט, כה). השיב

על כך לבן: "לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה." (שם, כו). ה"לא יעשה כן במקומנו" הוא חלק מן התרבות החברתית. אנשים נוהגים בדרך מסוימת כי כך מקובל, כי כך נהוג. כך בחברה בכללה וכך בהתנהגות השלטון. וכפי שנאמר בפסק־דין אחד (בג"ץ 1993/03 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' ראש הממשלה, פ"ד נז(6) 817, 917-918):

...שלטון מנהג דרכיו – מכל מקום, אמור הוא לנהג דרכיו – בין השאר, בהישמעו לכלל המורה אותנו: it isn't done כך לא יעשה (או: לא יעשה כן במקומנו) מושג ה-it isn't done מושג הוא השאוב מתחום תרבות השלטון, לא מתחום המשפט. פירושו הוא, כי יש מעשים ששלטון לא יעשה באשר מעשים הם אשר לא ייעשו כך מכתובות נורמות ההתנהגות הראויה בחברה, והעושה מעשה מאותם מעשים – מעשה אשר לא ייעשה – יגונה. וכך, ככל שתחום ה-it isn't done ירחב וילך, כן ייצר וילך תחום התערבותו של בית־המשפט; ולהיפך: אשריה חברה שתרבות ה-it isn't done מוטעמת באורחות השלטון שבה. אשריו בית משפט שלא הוטל עליו להכריע בנושאים שתרבות ה-it isn't done מכריעה בהם, ובעצם הכרעתה מרחיקה היא אותה מחצרו. וד"ל.

שלטון ממשלה, שרי ממשלה, אינם מנהגים עצמים – אינם אמורים לנהג עצמם – רק על־פי ספר החוקים. אמורים הם לנהג עצמם גם על־פי הכלל של "לא יעשה כן במקומנו". וככל שהתרבות לבר־המשפט תתרחב ותלך – ולטוב כך – כן יסיג המשפט עצמו אחור כי לא יהיה צורך בו אלא כמורה דרך שבידו להט החרב המתהפכת. ואשריה חברה שתרבות ה"לא יעשה כן במקומנו" מוטמעת באורחות השלטון שבה.

אכן, צורך מובנה הוא בחברה מתוקנת שממשלה וממשל ינהגו דרכיהם באורח מוסרי, הגון, מעורר כבוד. והרי מהם נראה וכן נעשה. והנה, שר שהממשלה פתחה נגדו בחקירה פלילית – על־פי הוראת המשפטי לממשלה – חקירה שעניינה מעשי שחיתות או מעשים הגובלים בשחיתות. היכול אותו שר להמשיך ולכהן כחבר בממשלה? כמורה דרך, כמחליט על גורל העם והמדינה? על־פי חוק חרות אין מניעה פורמלית ויכול אותו שר להמשיך ולכהן בתפקידו כשר מן המניין. האם זה מתקבל על הדעת? אומרים לנו: אבל החוק אינו מחייב אותו להתפטר או להשעות עצמו; החוק גם אינו אוסר על ראש הממשלה למנותו כשר או לפטרו מכהונת שר. נכון. אבל האם נקבל כי אדם כזה יהיה פרנס על הציבור? שר ומורה דרך לחברה? ולו שר במשרד זנוח? ולו שר בלא תיק? או סגן שר? או יו"ר ועדה מוועדות הכנסת? ואני אומר: לא יעשה כן במקומנו. לצערי, כן יעשה כן במקומנו. וזה היעדר תרבות שלטון ומשפט. וגם אם במדינות זרות אחרות זה כך. הנלמד מהן? על כך נאמר כי אבדה בושה מישראל. לפחות נדע שאנו ממשיכים מסורת קדמונים. וכדבר ירמיהו: "הבישו כי תועבה עשו גם בוש לא יבושו גם הכלים לא ידעו לכן יפלו בנפלים בעת פקדתיים־יכשלו אמר יהוה" (ירמיהו ו' ט"ו). אבדה בושה מישראל, אבדה. בימים שמכבר בישראל לא היה עולה על דעת איש כי כך יהיה. בימינו יעלה גם יעלה על הדעת.

עד כאן – תרבות של שלטון ומשפט, תרבות לבר־המשפט, תרבות שבצד המשפט, ומכאן לתרבות החברה בתחום הציבורי שלא במערכות השלטון. עדים אנו, כפי שראינו, לתופעות של כיעור בחברה בישראל. תופעות אלו, בחלקן, באות בתחום הפלילי ובחלקן תופעות הן שיש בהן כיעור אבל אין סנקציה פלילית בצידן. ואנו, ענייננו הוא עתה באותן תופעות שאין סנקציה פלילית בצידן. על אלו נאמר, כי עצם קיומן של התופעות מלמד על היעדר תרבות של שלטון, היעדר תרבות של עם. הנה היא תופעה שנתקלנו בה אך לאחרונה והיא בשכר מנהלי הבנקים. בקביעת השכר כפי שנקבעה לא נעברה כל עבירה. החוק הפלילי אין לו מה לומר, ומבחינתו הכל כשורה. האומנם הכל כשורה מבחינת התרבות? מבחינת האווירה הציבורית האופפת אותנו, את

כולנו? העיתונים מדווחים כי עלות שכרו של מנהל בנק פלוני לשנת 2005 היה 33.5 מיליון ש"ח; לחודש – 2,800,000 ש"ח; ליום – כ-110,000 ש"ח; לשעה – לפי 10 שעות עבודה ביום: כ-11,000 ש"ח; 11,000 ש"ח לשעה. העבודה דרשה שכר מינימום של \$1,000, ז"א כ-4,500 ש"ח משכורת חודשית. ז"א: אותו מנהל בנק משתכר בשעה, משכורת של כחודשיים וחצי שכר מינימום אופטימלי לחודש. וזה אינו בעל נכסים. זה שכיר. קראנו בעיתון כי מקצת מן המנהלים ויתרו על מקצת משכרם מפאת לחץ דעת הקהל. ואולם למותר לומר שאין די בכך.

תופעה זו מצביעה על חברה חולה. אנשים שליבם גס באשר סביבם. וזה כבר לא חוק ולא על יד חוק. זה it isn't done. "לא ייעשה כן במקומנו", במונח חברתי-ציבורי. מעשה של כיעור. באיזה שהוא מקום איבדו אנשים מצפן להתנהגות. אבדו בלמים. ויהיה קשה למנוע בחוק. ולו בשל סכנה של התערבות הממשלה במשק הפרטי. אבל מעשה זה חמור מחלק מן המעשים שהמשפט מטפל בהם. כי כאן אין קווים ברורים. ואם הפכנו תתרנים – איבדנו חוש רוח – או חסרי חוש טעם ומישוש והרגשה ורגש, אנחנו בבעיה קשה.

בנושא זה של תרבות החברה בתחום הציבורי מצויים אנו בטבורו של התחום של כל ששנוא עליך. כך הוא, למשל, באשר ליחס לעובדים זרים. והרי התורה הורתה אותנו מפורשות: "וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים." (שמות כב, כ). וכן: "וגר לא תלחץ ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים." (שמות כג, ט). "ואתם ידעתם את נפש הגר", כך מודיעה אותנו התורה. ופירש רש"י: "את נפש הגר – כמה קשה לו כשלוחצים אותו". האומנם ידענו את נפש הגר? וניתן דעתנו: התורה הורתה אותנו כך כי לא נהגנו כיאות שאחרת לא היו צריכים להורות אותנו. מצווה נצטוונו כי לא נהגנו כנדרש. כך גם ביחס לאתיופים במקומות מסוימים. (אם כי שאלה לעצמה היא אם נכון היה לשלוח את כולם למקום יישוב קטן אחד). ולהבדיל מכל אלה התאכזרות לבעלי חיים חסרי-ישע. פרה נפגעה בתאונת דרכים, נחבלה קשה מאוד ובגסיסתה גנחה מכאבים. באו אנשי מע"צ, כך מדווח העיתון, והשליכוה בשופל אל מעבר לגדר, אל תעלה בצד הדרך, בעוד היא גונחת ומייללת בכאבים עד שבא וטרינר וגאלה מייסוריה. אלו אין הן עבירות פליליות. אין בהן שחיתות פלילית. אלה מעשי כיעור שהמשפט אינו מטפל בהם. אבל זו תרבות, שמא נאמר: תת-תרבות העם. החמלה, החמלה על הזולת, לאן נעלמה זו ואיננה?

עד כאן – איסורי דשניא מן הסוג הפלילי, מן הסוג המשיק לפלילי ומן הסוג של התרבות הכללית. ואולם גם אם ביערנו תופעות מכוערות אלו מחיינו, בחלק ניכר בהן אם לא בכלל – ותמיד תהיינה תופעות מכוערות, זעיר-שם זעיר-שם – גם-אז טרם הגענו לחברה בת-תרבות, חברה הוגנת ומתוקנת שנשאף אליה. אכן, דרגה נעלה על דשניא היא הדרגה של ואהבת לרעך כמוך. והיא המקבילה לחסד של מיכה: עשות משפט ואהבת חסד. להבדיל מאשר מצוות לא תעשה של דשניא, כאן זו כבר מיצוות עשה. ואהבת לרעך כמוך. ואהבת חסד. ומקביל ל"ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך". ולמותר לומר שאהבת הזולת כאהבת החסד וכאהבת אלוהים אין היא אהבה על דרך הסתם אלא אהבה היא הבאה לכלל מעשה. ואהבת לרעך כמוך: תנהג ברעך בדרך ראוייה כפי שאתה נוהג כלפי עצמך. ליתן לאהבה ביטוי שבמעשה. זו השאיפה והוא החסד.

ומאהבה זו לזולת, מאהבת החסד, מאהבת האלוהים שהיא אהבת האדם – איזה שפע היה לנו בשכבר הימים, לפני קום המדינה, כך גם בזמן מלחמות, מלחמת יום כיפור, מלחמת העצמאות, בסולידריות של איש לאחיו. בקיום האמרה כי כל ישראל ערבים זה-בזה. בחינוך לזולת. בחמלה על החלש והזקוק לעזרה. וכמה מעט מזעיר יש לנו כיום. אכן, גם בימינו יש. אגודות של מתנדבים. אירגוני צדקה. אנשים שמשפיעים אהבה וחסד על זולתם. אנשים המתנדבים לעזור למי שאין להם בית להסב בו אל שולחן הסדר. אנשים המקיימים בתי-תמחוי המעניקים ארוחה חמה למי

שידם אינה משגת. בתי תבשיל לנצרכים. (אם כי שאלה לעצמה היא כיצד זה באנו לכך שיש כל-כך הרבה נצרכים). אבל אלה אינם אלא מעט מזעיר.

- ❖ כיצד נגיע לכל אלה? מה נעשה להיטיב לחברתנו?
- ❖ כיצד נעשה למניעת העבריינות הפלילית?
- ❖ כיצד נביא להכרה בכורח של לא ייעשה כן במקומנו, הן בתחומים הקרובים למשפט בין בתחומים שאינם קשורים למשפט?
- ❖ כיצד נביא אנשים שלא יעשו לזולת את מה ששנוא עליהם?
- ❖ וכיצד נביא אנשים לעשות מעשי חסד, ואם לא לאהבת הזולת למצער לעזרה לזולת החלש, לחמלה, לרחמים ומי שזקוק לרחמים?

כולנו ידענו כי לא ניתן להשיג מטרות אלו כולן – או אף מקצתן – לא ביום אחד, לא בשבוע אחד ואף לא בשנה אחת. המלאכה מרובה, הזמן קצר, והנזק מצטבר והולך. ראשית לכל נאמר, ששומה עלינו לפעול בכמה ראשים. בכמה ראשים נצא למלחמת-נגד, למלחמה על קיומנו כקהילת-איכות שראוי לחיות בתוכה. הראש הראשון הוא הראש הפלילי. אכיפת חוק העונשין בחריפות ובחומרה. כוונתי היא, בעיקר, לעבירות החמורות הפוגעות באדם, כתקיפות חמורות, מעשי אונס ועוד. כיוצא באלו עבירות נגד גוף האדם. ואולם כך גם בעבירות רכוש. אדם היוצא בבוקר לעבודתו, ממחר ומאחר כהרגלו, ונמצא לו שהמכוננית שלו נגנבה, הייאוש עלול לתקוף אותו. כן גם בפריצות ובגניבות. יש צורך דחוף, דחוף ביותר, בחיזוק המשטרה, הפרקליטות ובתי-המשפט, ובאכיפה נמרצת של החוק.

שנית, בתחום השירות הציבורי יש לחזק את המשמעת המנהלית ואת הסנקציות המנהליות. בתחום זה הוקצה מקום של כבוד למבקר המדינה הפועל בנחרצות אך במתינות. כך גם יש לאשש את הביקורת על המינהל ואת החיוב בהצגתם של קריטריונים גלויים למתן הטבות. הטבות כספיות תינתנה רק על-פי חוק הכנסת ולא עוד נשמע כי שר פלוני קיבל כך-וכך עשרות מיליוני ש"ח לחלוקה כמו המדובר בחלוקה אישית לשרים. ממשלה אינה פדרציה של פאודלים המחלקים ביניהם את אוצר הממלכה שניתן להם בידי המלך. ממשלת ישראל שליטה במדינה דמוקרטית והטבות תינתנה על-פי המחוקק.

שלישית, ואפשר בכך עיקר. החינוך. חינוך, חינוך, ושוב פעם חינוך. בחינוך הראוי והנכון טמונות התשובות הנכונות והראויות לכל שאלות אלו כולן. אלא שכאן נדרשים אנו לאורך רוח: חינוך אינו מעלה פירות ביום אחד. תרבות אין בונים ביום אחד. בתקופה קצרה ניתן להרוס תרבות וחינוך, אבל לא לבנותה. ויש צורך בסבלנות אינ-קץ לבנות בחינוך. ואולם אנו חייבים להתחיל ולשקם את הרקמות החולות והפגועות. ומהלך הוא של 10 עד 20 שנים. יש בנו גרעין טוב שניתן לטפחו. אבל חייבים לטפחו. חינוך ראוי וטוב שהיה בזמנו ניתן להחיותו גם בימינו. משל למה הדבר דומה, לגוף שנשרף בחלקו וניתן להצמיח עליו עור חדש. תהליך זה נמשך זמן רב. הוא נעשה אט-אט. והכל בחינוך ראוי. חינוך מתחיל בבית. וחינוך ממשיך בבית-הספר. ובתנועת הנוער. ובצבא. ללמד יושר ויושרה והגינות ונימוס. לא להעתיק בבחינות. לא לזרוק ניירות ברחוב וקופסת סיגריות ממכוננית. לא להדביק מסטיק מתחת לכסא או לספסל. כיצד להחזיק עיפרון בכתובה. כיצד נלמד כל אלה? בראש ובראשונה – בדוגמה. ממני תראו וכן תעשו. ראיתם מה עשיתי מהרו עשו כמוני. אבל מי ייתן את הדוגמה ומי ילמד כל אלה – בצד ההורים כמובן? המורה. רק המורה. שכן בידי המורה מפקידים אנו את חינוכו של הדור הבא, של הדורות הבאים.

ופני הדור יהיו כפי המורה.

וכאן מגיעים אנו למעמד המורה בימינו. מעמדו של אדם בחברה נמדד לפי יחס החברה אליו. ויחס החברה אליו נמדד, בין השאר, על-פי התמורה שהחברה נותנת לו. על פי התמורה שהיא נותנת לו כן מעריכה החברה אדם. וכיום מעמד המורה כשפל המדרגה. יש להעלותו. יש אפוא לבנות, אט-אט, סגל מורים. שיהא גא בתפקידו, ושנהיה אנו גאים בו. שמורה ילך בבוקר לעבודתו ובליבו שיר. וכדי שהטובים ילכו להוראה יש לתגמלם כראוי. להעלות את המשכורות. להכפיל את המשכורות. כך יבואו הטובים להוראה. רק כך. אכן, יש לקבל תמורה מלאה מהמורה. ומורה שאינו מיומן יתבקש למצוא לו מקצוע אחר. והשלב הבא – טיפול קולקטיבי ואינדיווידואלי של המורה בתלמיד. וזו עבודה קשה. וזו עבודה סייזיפית. אבל זה עתידנו. ויפה שעה אחת קודם.

